

Leo Pavlát

Novodobé dějiny židovské komunity jsou plné nesmírných zvrátů

TEXT TOMÁŠ TETIVA, FOTO ŽIDOVSKÉ MUZEUM PRAHA

Dne 16. prosince bude Židovské muzeum v Praze otvírat Španělskou synagogu, kde více než rok a půl probíhala nákladná rekonstrukce a kde bude také umístěna nová expozice mapující osudy židovské komunity v českých zemích v 19. a 20. století. Více v rozhovoru s ředitelem Židovského muzea v Praze Leo Pavlátem.

Po roce a půl se bude otvírat nově rekonstruovaná Španělská synagoga i s novou expozicí nazvanou Židé v českých zemích, 19.–20. století. Přibližte nám prosím stručně historii synagogy.

Na místě dnešní Španělské synagogy stála již ve dvanáctém století Stará škola, nejstarší ze všech synagog na území pozdějšího Židovského města. Byla několikrát vypálena, pobořena, znovu postavena a v roce 1837 zde byla jako v první pražské synagoze zavedena reformovaná bohoslužba se synagogální hudbou. Kapelníkem a skladatelem zde byl přitom devět let autor české národní hymny František Škroup. Protože synagoga nedostačovala zájmu o neortodoxní bohoslužbu, byla roku 1867 zbořena a na jejím místě o rok později vyrostla podle plánů architektů Vojtěcha Ignáce Ullmanna a Josefa Niklase dnešní Španělská synagoga. Její dekorativní vnitřní výzdoba v maurském stylu však vznikla až v letech 1882–1883 podle návrhů architektů Antonína Bauma a Bedřicha Münzbergera. Inspirovali se španělskou Alhambrou, a ke Španělsku proto odkazuje i název synagogy. Za druhé světové války synagoga sloužila jako skladiště konfiskovaných židovských předmětů, po ní se stala součástí Státního židovského muzea, a když ji Židovská obec v Praze v devadesátých letech restituovala, pronajala ji našemu dnešnímu muzeu.

Proč jste si pro rekonstrukci vybrali zrovna Španělskou synagogu? U jiných synagog nebyla naléhavá?

Spíše než o rekonstrukci se jedná o modernizaci po dvaadvaceti letech, protože nej-

podstatnější opravy synagogy proběhly po jejím převzetí. Nyní byl ve vstupním prostoru instalován výtah, zpřístupní se další schodiště, uskutečnily se četné restaurátorské práce. Celý tento projekt je přitom součástí širšího konceptu, do něhož jsou zahrnuty všechny objekty muzea i Starý židovský hřbitov. Zatím jsme v posledních letech zřídili informační a rezervační centrum v Maiselově ulici a modernizovali prostory pro vzdělávací a kulturní pořady na stejném místě. Podstatných změn v proměněných prostorách Maiselovy synagogy doznala původní expozice z roku 1995 obohacená mimo jiné o nové audiovizuální technologie. Prohlídku památníku obětem šoa z českých zemí v Pinkasově synagoze jsme zase rozšířili o venkovní výstavu a večerní projekci tváří obětí šoa na stěnu synagogy. V jejím interiéru mohou nyní návštěvníci využít i počítačově nabídnuté informace.

Co se při změnách ve Španělské synagoze ukázalo jako největší oříšek?

Stavební úpravy pod dohledem památkářů vycházely vstříc nové expozici. Nejtěžší při tom bylo skloubit nároky na její moderní podobu s respektem k unikátnímu historickému prostoru. Najít při takovém zadání citlivé řešení pro projekce, počítačové databáze, audiovizuální prvky, počítat s proměnou v koncertní sál, a současně mít na paměti nezbytnou péči o umělecké artefakty v prostředí s obtížně regulovatelnou teplotou, vlhkostí i světelností – to bylo opravdu nelehké.

Čím se bude nová expozice Židé v českých zemích v 19. a 20. století lišit od té předešlé na stejné téma?

■ Španělská synagoga patří k nejměstavnějším na světě.

Dějiny českých Židů od počátku osídlení v 10. století do současnosti jsou setrvale obsahem dvou našich expozic. Do 18. století je toto téma zpracováno v Maiselově synagoze a od roku 1998 mělo své historické pokračování ve Španělské synagoze. Nová expozice se zde od předchozího pojetí opravdu hodně liší. Kromě celkových dispozičních úprav se nově rozšiřuje i do takzvané zimní synagogy v prvním patře. Díky tomu je možné se obsáhleji věnovat poválečnému období: začleňování přeživších šoa do společnosti, židovské emigraci, antisemitismu komunistického režimu pod záminkou boje proti sionismu.

Židovské muzeum je známo svým sbírkovým bohatstvím. Co z něho nově ukáže?

I v tomto ohledu půjde o důležitou změnu. Nově bude početně zastoupena obrazová sbírka, zejména portréty židovských osobností. Za všechny zmíním podobiznu pražského rabína Šloma Rappoporta od Antonína Machka z let 1840–1842. Z textilní sbírky budou kromě jiného vystaveny pláštiky na Tóru z původního vybavení Staré školy, ze sbírky kovů jistě zaujme soubor stříbrných štítů a nástavců na Tóru, ale také ukazovátek ke čtení

v tomto posvátném svitku. Všechny byly v 19. století věnovány různými generacemi rodiny Lämellů, která je v expozici spolu s některými dalšími pražskými židovskými rodinami představena jako příklad hospodářského a společenského vzestupu emancipovaných Židů. Připomínají rozkvet židovského života, který, jak doloží pokračování expozice na galerii, v dalším století zle skončil.

Inovativní audiovizuální prvky budou novinkou. Na co se návštěvníci mohou těšit?

Audiovizuální prvky jsou rovnoměrně zastoupeny ve všech částech expozice. Nabízejí pohled na již neexistující synagogy v českých zemích, představují pražské Židovské město v 19. století v dobových obrazech a fotografiích. Zvláštní pozornost je přitom věnována Španělské synagoze. Protikladem jsou pohledy na hořící synagogy a jejich bourání z let 1938–1942 včetně filmových záběrů. Souběžně je však možné prostřednictvím dalších fotografií a projekcí získat představu o v podstatě bezstarostném židovském životě u nás za první republiky a při tom se seznámit i s celistvými příběhy židov-

ských rodin od 19. století až hluboko do poválečných let. Částečně se tak děje i se zvukovým doprovodem s vybranými rozhovory svědků.

Nabídne expozice také informační databáze?

Ano, a tuto její část považuji za zvláště přínosnou. Když totiž návštěvník obklopený uměleckými artefakty a dobovými dokumenty zasedne do lavice s počítačovou obrazovkou, může se kliknutím vydat na cestu, která ho slovem i obrazem provede odkazem domácích židovských osobností v nejrůznějších oborech. Databáze zastupují celkem dvanáct různých oblastí: architekturu, divadlo, film, hudbu, literaturu, výtvarné umění, vědu, osobnosti ze světa podnikatelů, náboženského života i sionistického hnutí. Rámec tomu tvoří databáze 36 významných židovských obcí a zvláštní kategorií jsou čeští a moravští „spravedliví mezi národy“; ti, kdo, ač s nežidovskými kořeny, za války pomáhali pronásledovaným Židům, a tak riskovali život svůj i svých rodin. Dodávám, že „spravedliví mezi národy“ je čestný titul udělovaný od roku 1963 jeruzalémským památníkem obětem šoa Jad vašem.

■ Součástí expozice jsou i kultové předměty z původní synagogy na místě dnešního svatostánku.

Mohl byste uvést alespoň některá jména?

Namátkou mezi podnikateli: zakladatel firmy Koh-i-noor Jindřich Waldes, zakladatel sirkáren v Sušici Bernard Fürth, spoluzakladatel letecké výroby u nás Karel Bondy, vůdčí osobnost spjatá se „znojemskými okurkami“ Herbert Felix, zakladatel gramofonového průmyslu u nás Diego Fuchs, světoznámý výrobce destilátů Rudolf Jelínek, Ludwig Moser – zakladatel stejnojmenné světoznámé firmy, s rozkvětem Vítkovických železáren spjatý Wilhelm Gutmann, spoluzakladatel ČKD Emil Kolben, průmyslník Alfred Löw-Beer, podnikatelsky rozvětvená rodina Petschků. A k tomu možno ze světa obchodu i jiných oblastí přidat stovky dalších jmen. Kdo se u databázi židovských osobností ve Španělské synagoze třeba jen nakrátko zastaví, rázem si uvědomí, jak významný byl přínos česky i německy mluvící židovské populace k rozvoji předválečného Československa, jakým ochuzením pro celou společnost byla tragédie šoa a represe následného komunistického režimu.

Židovské muzeum je známé tím, že velkou část jeho sbírek tvoří konfiskáty

z let nacistické okupace. Co nová expozice vypoví o tomto tragickém období?

Již důsledně se zvukovým doprovodem přinese bohatou fotografickou i jinou dokumentaci počínaje antisemitskými projevy za druhé republiky. Pozornost je věnována všem etapám válečného utrpení: perzekuci před deportacemi a případnou emigrací, transportům do Lodže a Terezína, terezínskému ghettu, kultuře zde i deportacím na smrt. Tuto tragickou posloupnost završuje projekce z takzvaného osvětivského alba: snímky žen s dětmi a starých lidí z předválečné součásti Československa na Podkarpatské Rusi, jejichž život zakrátko skončil v plynových komorách. Naše expozice však obrací pozornost i k veřejnosti málo známému židovskému odboji. Ten tak jako všechna uvedená témata připomenou autentické objekty ve vitrínách. Bez výjimky byly „dotykané“, někomu za oněch zlých válečných let patřily: ať už vojenské uniformy a chlebníky, dámské šaty s povinnou šesticípou Davidovou hvězdou, drobné předměty, které vězni vyráběli v dílnách terezínského ghetta. Už jen toto vědomí citlivého člověka osloví.

Jak těžké bylo expozičně uchopit toto zvlášť dramatické období židovské historie a dobu následného komunistického režimu?

Jsmo institucí, která se primárně věnuje kulturním dějinám Židů v českých zemích, ale s obdobím šoa jsme spjatí vlastní historií a sbírkovým fondem. Výhradně k šoa se v naší správě váže památník v Pinkasově synagoze, jehož součástí je i expozice světoznámých dětských kreseb z terezínského ghetta. Španělská synagoga je v našem muzeu součástí jednotné prohlídkové trasy pěti objektů a Starého židovského hřbitova, do níž spadá i tento památník včetně venkovní expozice věnované transportům Židů do vyhlazovacích center. Téma šoa v nové expozici je proto třeba chápat v tomto kontextu: jako hodné zvláštní pozornosti, ale zasazené do širších dějin domácího židovského společenství. Je také třeba vzít v potaz, že u nás existuje Památník Terezín a v Praze-Bubnech vzniká česká obdoba ve světě běžných muzeí holokaustu. Vztahu komunistického režimu k židovskému společenství je naproti tomu ve Španělské synagoze vyhrazena zvláštní sekce, v tako-

■ V expozici jsou zastoupena i nádherná judaika z mimopražských synagog 19. století.

vé šíři zatím jediná svého druhu. Pár let po genocidním nacismu se v této zemi opět zjišťoval židovský původ, kvůli židovství byli lidé pronásledováni i vražděni. A nešlo jen o politické procesy v padesátých letech. Restriktivní dohled úřadů a StB nad židovskými obcemi trval až do pádu komunistického režimu, který navíc napáchal nesmírné škody na židovských památkách. V tom si nezadal s nacisty. A o tom všem přináší naše expozice svědectví: filmy, fotografie, autentické dokumenty. Stejně jako o snaze takovému útlaku čelit.

Pokud bychom měli vybrat pomyslný zlatý hřeb expozice, co by to bylo?

Na takovou otázku se zpravidla odpovídá odkazem na jeden nebo dva exponáty, ale já volbu nechám na návštěvnících. Záleží na jejich osobním vkusu a zájmu a při tom je možno ono „nej“ vybírat z mnoha vystavených artefaktů. Podle mého názoru je však nová expozice podstatná i něčím jiným než pozoruhodnými předměty. Kdo se jí otevře, nahlédne na jednom místě posledních více než dvě stě let života společnosti, které je pevně spjato s dějinami této země, a tedy i její auto-

nomní historií. To je podle mě podstatnější než pozornost upřená k řemeslnému umu a umělecké dovednosti, i když samozřejmě je při tom co obdivovat.

Vy sám jste prožil jako člen pražské židovské obce velkou část svého života za komunismu a normalizace. Co tehdy znamenalo být nábožensky praktikujícím?

Komunistický režim byl nepřátelský ke všem náboženstvím, ale vůči Židům k tomu přistupovala i primitivní antisemitská posedlost importovaná zčásti ze Sovětského svazu. V období normalizace, k němuž se mohu osobně vyslovit, nebyl u nás po smrti rabína Federa v jeho 95 letech od roku 1970 do roku 1984 jediný rabín a ten, který nakonec mohl tuto funkci vykonávat, nebyl ve svém jednání svobodný. Neexistovala náboženská literatura, výuka hebrejštiny byla v jazykové škole občasná, a nakonec ji v roce 1982 definitivně zrušili. Bohoslužby se konaly pod neskrývaným dohledem StB. Takle situace zostřeného dozoru přinášela všem nábožensky praktikujícím osobní potíže. Na druhé straně jsem se v okruhu Staronové synagogy setkal s generačně staršími Židy hluboké víry, kteří po válce,

často se zkušenostmi z východní fronty, přišli do Prahy z Podkarpatské Rusi. Od nich bylo co přijmout nábožensky i lidsky. A měli jsme také skupinu přibližně třicátníků kolem tehdy ne rabína, ale disidentského spisovatele Karola Sidona. Židovství nás sblížilo a vedlo k vlastnímu studiu, překladům v samizdatu. O něčem z toho expozice ve Španělské synagoze také vypovídá.

Mapuje také současnost židovské obce po pádu komunismu?

Ano. Názorně ukazuje probuzení náboženského a spolkového života, péči o přeživší šoa, obnovu židovského školství i přízeň, kterou k židovské pospolitosti choval prezident Václav Havel. Tento kontrast oproti předchozímu období je působivý.

V čem spatřujete největší přínos nové expozice?

Jak už jsem naznačil, je to expozice, která provází dějinami nesmírných zvratů: po zrovnoprávnění, jež mělo dát Židům zapomenout na staletí diskriminace a zavržení, jim občanská emancipace nabídl plno-právnou účast na životě společnosti, které většinou využili. Židovská populace při tom prošla vnitřní proměnou: profes-

■ Exponátům z obrazové sbírky muzea dominuje portrét vrchního pražského rabína Šlomo Jehudy Rapoporta (1790–1867) od Antonína Machka z let 1840–1842.

ni, náboženskou i směrem k sekularizaci. Vnitřně se diferencovala, ať se již od počátku 20. století jednalo o ty, kdo se hlásili k asimilačnímu proudu, což byla většinová tendence, nebo stoupence sionismu. Následovalo vyvraždění dvou třetin Židů v českých zemích během okupace, po ní svítla naděje na obnovu toho mála, co zbylo, ale místo toho se Židé setkali s nepřízní dalšího autoritářského režimu. Od jeho pádu se židovský život u nás opět rozvinul. Děje se tak však ve světě, který návazně na staré hrozby přináší Židům hrozby nové. Uvědomění si toho všeho ve spojení s autentickými doklady o takové dlouhé cestě považují za to nejdůležitější, co expozice nabízí. Návštěvník si bude moci uvědomit, jak se tato země proměnila: co ji významně spoluutvářelo, o co přišla zvlí totalitních režimů a co z toho možno vyvodit pro náš život v zatím ještě stále demokratické společnosti.

S ohledem na pandemii se muzeum potýká s velkým výpadkem příjmů. Jak vidíte jeho budoucnost?

Naše muzeum je zájmovým sdružením právníků osob, tedy ne příspěvkovou organizací zřízovanou státem či krajem,

takže si musí svou činnost samo finančně zajistit. Na výnosech ze vstupného je přitom životně závislé a finanční ztráty jsou v důsledku pandemie koronaviru obrovské. Za běžných podmínek jsme jednou z nevyhledávanějších kulturních institucí v zemi – loni k nám přišlo na 680 tisíc

příjmů dát najevo, že naše aktivity pokračují, a to nejen na online bázi (www.jewish-museum.cz). Na provoz však v důsledku současné krize vyčerpáme všechny prostředky, s nimiž jsme počítali pro další investice a modernizaci, a pokud se situace nezlepší, půjde nám brzy o přežití.

Návštěvník si bude moci uvědomit, jak se tato země proměnila: co ji významně spoluutvářelo, o co přišla zvlí totalitních režimů a co z toho možno vyvodit pro náš život v zatím ještě stále demokratické společnosti.

návštěvníků. Letos od začátku roku jen něco přes 125 tisíc, a to ještě leden a únor nebyly pandemií dotčeny. Finančně to znamená propad o více než 80 procent. Provozní ztráta našeho muzea se letos nejspíše přiblíží stovce miliónů korun a obávám se, že příští rok bude ještě horší. Pandemie nás zastihla v době, kdy již nebylo finančně rozumné projekt Španělské synagogy zastavit. Jsem rád, že otevřením nové expozice můžeme i při propastné ztrátě

Židovské muzeum v Praze je přitom světově známou pamětovou institucí založenou již v roce 1906, která nikdy nebyla a není jen institucí výstavní. Jsme též uznávaným centrem vědeckým, vzdělávacím, kulturním a publikačním. Nemluvě o povinnosti pečovat o svěřené kulturní dědictví Židů v českých zemích nejen z hlediska zákona, ale především s ohledem na mravní, trvale platný závazek Židovského muzea v Praze vůči obětem šoa. ✘